

Ks. Adam Stefan Ornatek

ORCID: 0000-0002-0184-3371

Opactwo terytorialne cystersów w Oliwie koło Gdańska w świetle konstytucji apostolskiej *De salute animarum* z 16 lipca 1821 roku

Słowa kluczowe: Oliwa, *Abbatia nullius Dioecesis*, wikariat apostolski w Gdańsku, diecezja warmińska, delegat apostolski, Landrecht pruski

Keywords: Oliwa, *Abbatia nullius Dioecesis*, apostolic vicariate of Gdańsk, Diocese of Warmia, apostolic delegate, general state laws for the Prussian States

1. Stan badań

W bardzo obszernym i cennym opracowaniu ks. Antona Eichhorna pojawiła się nieścisłość dotycząca dyspozycji zawartej w konstytucji apostolskiej *De salute animarum*¹. Mianowicie dokument papieski nigdzie nie wymienił nazwy „parafia oliwska”². Traktuje też o terytorium cysterskiego opactwa oliwskiego bez opisanego jego granic. W przeszłości zdarzało się, że Stolica Apostolska erygowała jakąś kościelną jednostkę terytorialną bez opisanego jej granic w tekście konstytucji apostolskiej. Tak stało się w przypadku diecezji wigierskiej³.

¹ Treść papieskiego dokumentu w języku łacińskim z podziałem na paragrafy znajduje się w: *Bullarii Romani continuatio*, red. R. Segreti, t. XV, Romae 1833, s. 403–415. Jako ustawa państwowa został on zamieszczony w: *Gesetz-Sammlung für die Königlichen Preussischen Staaten 1821*, Berlin [b.r.w.], s. 114–152.

² A. Eichhorn, *Die Ausführung der Bulle „De salute animarum” in den einzelnen Diözesen des Preussischen Staates durch den Fürstbischof von Ermland, Prinz Joseph von Hohenzollern*, „Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands” [dalej: ZGAE] 5 (1874), s. 114.

³ Por. A.S. Ornatek, *Wpływ pruskiego prawa krajowego na powstanie i realizację konstytucji apostolskiej Piusa VI Saepe factum est z 17 marca 1799 r.*, „Studia Redemptorystowskie” 14 (2016), s. 492.

Podobna sytuacja zachodzi w przypadku opactwa oliwskiego. Stolica Apostolska wyodrębniła ten obszar, czyniąc z niego *territorium separatum* do czasu zawakowania urzędu opackiego, który piastował wówczas książę biskup warmiński Joseph von Hohenzollern.

Anton Eichhorn utrzymywał, że wymieniony w jego artykule duchowny o nazwisku Bluhm miał przejąć parafię oliwską w imieniu diecezji warmińskiej. Miał on otrzymać takie zlecenie od delegata apostolskiego i cywilnego komisarza, a następnie przedstawić je generalnemu oficjałowi Rosońkiewiczowi 18 grudnia 1821 roku w Gdańsku. Co istotne, Eichhorn nie powołał się tu na żadne źródło. Jego pogląd podzielił ks. Andrzej Kopiczko⁴. Okazało się jednak, że pod datą 18 grudnia 1821 roku zostały wydane przez delegata apostolskiego w Królestwie Prus, księcia biskupa warmińskiego i opata oliwskiego Josepha von Hohenzollerna-Hechingena, dokumenty o innej treści⁵.

Ks. Mieczysław Józefczyk żywił przekonanie, że terytorium klasztoru opactwa oliwskiego po ogłoszeniu wspomnianej konstytucji apostolskiej należało już do diecezji chełmińskiej⁶. Opublikował przy tym tłumaczenie całego dokumentu na język polski. Niestety, zawiera ono istotne błędy, które całkowicie zmieniają sens tekstu łacińskiego. Kapituła kolegiacka w Akwizgranie nie została nigdy podporządkowana biskupstwu Corvey i opactwu Neuzelle, gdyż obie te jednostki kościelne zostały w tym dokumencie zniesione⁷. Innym błędem w tłumaczeniu jest pominięcie słowa „bezpośrednio” w opisie podporządkowania Stolicy Apostolskiej diecezji wrocławskiej i warmińskiej. Egzemplarz tych diecezji wyrażało określenie „bezpośredniego podporządkowania”, gdyż papieżowi podlegają wszystkie jednostki kościelne uznające go za swojego zwierzchnika⁸. Kolejnym błędem tłumaczenia jest wskazanie na terytorium oliwskie, nie zaś na klasztor znajdujący się na terenie opactwa oliwskiego, co nie wydaje się precyzyjne dla rozumienia dokumentu prawa kościelnego⁹.

⁴ A. Kopiczko, *Reorganizacja Kościoła katolickiego w Prusach na podstawie bulli „De salute animarum”*, w: *Kościół w Polsce. Dzieje i kultura*, red. J. Walkusz, t. 12, Lublin 2013, s. 78.

⁵ A. Eichhorn, *Die Ausfuehrung...*, dz. cyt., s. 115.

⁶ M. Józefczyk, *Translacja bulli De salute animarum i dokumentów korygujących granice diecezji warmińskiej w 1861 i 1922 r.*, „Studia Elbląskie” 18 (2017), s. 10.

⁷ Tamże, s. 13.

⁸ Tamże, s. 14.

⁹ Tamże, s. 20.

2. Opat komendatoryjny oliwski, książę biskup warmiński i delegat apostolski

Joseph Wilhelm Friedrich hrabia von Hohenzollern-Hechingen urodził się 20 maja 1776 roku w miejscowości Opawa (niem. Troppau) na Śląsku Czeskim w rodzinie katolickiej. Jego ojcem był oficer w służbie dworu austriackiego (książę o takich samych imionach), matką hrabina Ernestine von Sobeck-Kornitz¹⁰. Jego stryj Johann Karl hrabia von Hohenzollern-Hechingen był biskupem chełmińskim, a także opatem komendatoryjnym cystersów w Pelplinie i Oliwie. 28 marca 1791 roku młody Joseph przybył do pałacu opatów do Oliwy i, jak się okazało, już nigdy więcej nie powrócił do swojej ojczyzny¹¹. Przeżył tam łącznie 45 lat. Uczęszczał do gimnazjum akademickiego (Regium Institutum Literarium) w Starych Szkotach koło Gdańska (niem. Altschottland bei Danzig)¹². Uczelnia ta prowadziła pięć klas gimnazjalnych oraz kurs filozoficzno-teologiczny. Wykładowcami byli między innymi dwaj kapłani diecezjalni z Warmii¹³: Johann Steffen (1767–1832)¹⁴ oraz Johann Lamprecht (1774–1841)¹⁵. Gimnazjum przygotowało młodego kanonika wrocławskiego do przyjęcia święceń z rąk jego stryja (który od roku 1795 był księciem biskupem warmińskim), 31 sierpnia 1800 roku w opactwie oliwskim. Niedługo później Josepha instalowano na kanonika kapituły katedralnej we Fromborku¹⁶. Miało mu to zapewnić sukcesję, o co zabiegał jego stryj, który zmarł 11 sierpnia 1803 roku w wieku 71 lat. Wówczas zaważowało opactwo komendatoryjne w Oliwie (opactwo pelplińskie już nie istniało), które król pruski niezwłocznie przekazał kanonikowi Hohenzollernowi. Okazało się jednak, że warmińska kapituła katedralna nie mogła od razu wybrać nowego biskupa. Na przeszkodzie stanęły pozostawione długi w wysokości 42 tys. talarów, które diecezja warmińska miała spłacać z dwóch trzecich dochodu mensy biskupiej tak dłu-

¹⁰ *Joseph von Hohenzollern, Fürstbischof von Ermland. Briefe und Tagebücher*, red. F. Hipler (MHW VII, Bibliotheca Warmiensis oder Literaturgeschichte des Bisthums Ermland 3), Braunsberg 1883, s. XVII. Zob. B. Poschmann, *Hohenzollern, Joseph Prinz von (1776–1836)*, w: *Die Bischöfe der deutschsprachigen Länder 1785/1803 bis 1945. Ein biographisches Lexikon*, red. E. Gatz, Berlin 1983, s. 326–329; J. Bazydło, *Hohenzollern (Hechingen) Joseph Wilhelm bp*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 1117.

¹¹ *Joseph von Hohenzollern, Fürstbischof von Ermland*, dz. cyt., s. XXII.

¹² S. Kościelak, *Jezuici w Gdańsku od drugiej połowy XVI do końca XVIII wieku*, Gdańsk–Kra-ków 2003, s. 345.

¹³ *Joseph von Hohenzollern, Fürstbischof von Ermland*, dz. cyt., s. 630.

¹⁴ A. Kopiczko, *Duchowieństwo diecezji warmińskiej w latach 1525–1821*, cz. 2: *Słownik*, Olsztyn 2000, s. 312.

¹⁵ Tamże, s. 183–184.

¹⁶ *Joseph von Hohenzollern, Fürstbischof von Ermland*, dz. cyt., s. XXII.

go, jak było trzeba. Okres ten trwał pięć lat. Po tym czasie, zgodnie z rozporządzeniem królewskim, 6 lipca 1808 roku kapituła katedralna wybrała Josepha hrabiego von Hohenzollern-Hechingen, opata komendatoryjnego w Oliwie, kanonika wrocławskiego i warmińskiego, księciem biskupem warmińskim. Stolica Apostolska potwierdziła ten wybór dopiero 14 kwietnia 1817 roku; było to spowodowane nie tylko zaginięciem dokumentów procesu informacyjnego nowego biskupa, ale i sytuacją polityczną w trakcie wojen napoleońskich oraz kongresu wiedeńskiego z 1815 roku¹⁷. Król pruski wyniósł swojego kuzyna do rangi księcia. Święceń biskupich udzielił mu we Fromborku biskup pomocniczy diecezji warmińskiej Andreas Stanislaus von Hatten (Hattyński) 12 lipca 1818 roku¹⁸. Linia sukcesji apostolskiej łączy osobę biskupa Josepha również z jego znanym poprzednikiem, księciem biskupem Ignacym Krasickim¹⁹.

Pius VII mianował Josepha von Hohenzollerna-Hechingena delegatem apostolskim do spraw realizacji konstytucji *De salute animarum* z 16 lipca 1821 roku²⁰. Panującym wówczas władcą Królestwa Prus był Fryderyk Wilhelm III (1770–1840), który bardzo cenił swojego katolickiego kuzyna. Książe biskup warmiński został odznaczony tytułem „Seine Durchlaucht”. Jednakże bez zgody królewskiej nie mógł wprowadzać żadnych zmian w porządku kościelnym²¹. Przy ogłoszeniu tego dokumentu używał zawartej w nim tytułatury odnoszącej się do niego: *Josephus Princeps ab Hohenzollern, miseratione divina et Sanctae Sedis Apostolicae gratia Episcopus et Princeps Warmiensis, Abbas Olivensis*. Również zakończenie tego pisma brzmiało: *Josephus, Episcopus et Abbas*²². W ramach swojej działalności delegat apostolski przekazywał także na posiedzenie ministerstwa stanu w Berlinie 14 stycznia 1824 roku swoje uwa-

¹⁷ Tamże, s. XXIII.

¹⁸ Zob. K. Prokop, *Sakry i sukcesja święceń biskupich pasterzy diecezji oraz metropolii warmińskiej w dwóch ostatnich stuleciach*, „Studia Warmińskie” 47 (2010), s. 147.

¹⁹ Tamże, s. 145–147.

²⁰ „§ 41. In exequentem itaque praesentium Nostrarum Litterarum praedictum Venerabilem Fratrem Josephum Episcopum Warmiensem, de cuius prudentia, doctrina, atque integritate plurimum in Domino fiduciam habemus, expresse nominamus, eligimus, constituimus, et deputamus eidemque committimus, ut supradicta omnia, et singula a Nobis disposita ad praestitutum finem perducatur (...);” Konstytucja apostolska *De salute animarum* z 1821 roku, w: *Bullarii Romani continuatio*, dz. cyt., s. 411. Zob. M. Fąka, *Unia personalna Gniezno–Poznań w świetle źródeł prawno-historycznych*, „Prawo Kanoniczne” 24 (1981), s. 217; A. Szorc, *Dzieje diecezji warmińskiej (1243–1991)*, Olsztyn 1991, s. 99; J. Obłąk, A. Kopiczko, *Historia Diecezji i Archidiecezji Warmińskiej*, Olsztyn 2010, s. 100.

²¹ *Die katholische Kirche Preussens: eine Bestätigung der Beiträge zur Kirchen-Geschichte des neunzehnten Jahrhunderts*, Neuburg 1838, s. 12.

²² Dekret wykonawczy z 17 września 1821 r. skierowany do administratora diecezji chełmińskiej, Archiwum Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie [dalej: AAWO], AB II A 8, k. 21.

gi dotyczące gospodarowania finansami w diecezjach zachodnich Królestwa Prus²³. W publikowanych tekstach źródłowych można dostrzec, że delegat apostolski zaczął posługiwać się tytułaturą adekwatną do bieżącego pontyfikatu: *Josephus Princeps ab Hohenzollern, miseratione divina Episcopus et Princeps Warmiensis, Abbas Olivensis Sanctissimi Domini Leonis XII. et sanctae Sedis Apostolicae Delegatus ad Circumscriptionem Ecclesiarum Regni Borussiae*²⁴. Dekretem wykonawczym wydanym w imieniu papieża 4 sierpnia 1824 roku ustanowił on arcybiskupa metropolitę nominata kolońskiego Ferdinanda Augusta von Spiegla zum Desenberg und Canstein (1764–1835) subdelegatem apostolskim do spraw powołania do życia kapituły kolegiackiej w Akwizgranie. Z tekstu źródłowego wynika, że tym razem miejscem wydania pisma była rezydencja biskupia w Smolajnach koło Dobrego Miasta. Pod dokumentem widnieje podpis: *Josephus Episcopus Varmiensis et Delegatus Apostolicus*²⁵. Joseph von Hohenzollern-Hechingen na bieżąco wskazywał, w delegacji którego papieża występował, na przykład w pismach z 25 stycznia 1830 roku, będących dekretami erekcyjnymi kapituł metropolitalnych w Gnieźnie oraz Poznaniu²⁶. Tytuł, którym się posługiwał, przyjął nowe brzmienie: *Josephus Princeps ab Hohenzollern, miseratione divina et Sanctae Sedis Apostolicae gratia Episcopus et Princeps Warmiensis, Abbas Olivensis, Sanctissimi Domini Pii Papae VIII. et ejusdem Sanctae Sedis Delegatus ad Circumscriptionem Ecclesiarum Regni Borussiae*²⁷. Podpisywał się zaś jako *Josephus ab Hohenzollern, Episcopus Warm. et Delegatus Apostolicus*. Dekrety wykonawcze delegata apostolskiego dla kapituły metropolitalnej gnieźnieńskiej i dla kapituły metropolitalnej poznańskiej z 25 stycznia 1830 roku dotyczyły liczby członków oraz sposobu uposażenia tych gremiów²⁸. Delegat apostolski zajmował się również funkcjonowaniem wyższych seminariów duchownych w Królestwie Pruskim²⁹.

Joseph von Hohenzollern-Hechingen otrzymał tytuł *doctor honoris causa* Królewskiej Akademii w Bonn, w której wykształcenie teologiczne zdobywali

²³ *Acta Borussica, Neue Folge, I. Reihe, Die Protokolle des Preussischen Statsministeriums 1817 – 1934/38*, red. J. Kocka, W. Neugebauer, Hildesheim–Zuerich–New York 2001, s. 142.

²⁴ *Statuta capituli ecclesiae collegiatae Aquisgranensis Beatae Mariae Virginis. Quibus accedunt ea diplomata, quae ad institutionem capituli a. 1825 spectant*, Aachen 1881, s. 45.

²⁵ Tamże, s. 46.

²⁶ *Corpus iuris ecclesiastici catholicorum hodierni quod per Germaniam obtinet academicum*, red. C.E. Weiss, Giessen 1833, s. 105–110 oraz 110–115.

²⁷ Tamże, s. 105–106.

²⁸ L. Grochowski, *Kryzys i reorganizacja archidiecezji gnieźnieńskiej w latach 1793–1833*, „Nasza Przeszłość” 24 (1966), s. 237.

²⁹ Zob. A.S. Ornatek, *Biskup Joseph von Hohenzollern (1776–1836) i wyższe seminaria duchowne w Królestwie Pruskim*, w: *Cor dioecesis. 450 lat Warmińskiego Seminarium Duchownego „Hosianum” (1565–2015)*, red. A. Kopiczko, P. Rabczyński, Olsztyn 2015, s. 255–270.

kandydaci do stanu duchownego z archidiecezji kolońskiej. W czasach sprawowania przez niego urzędu biskupiego w diecezji warmińskiej Stolica Apostolska nie mianowała kardynałem w Królestwie Pruskim żadnego duchownego. Niektórzy rządcy kościołów partykularnych zwracali się do delegata apostolskiego, używając tytułu: *Reverendissime, Eminentissime ac Serenissime Princeps Episcopo Varmiensis, Abbas Olivensis, Sanctae Sedis Apostolicae Delegate*³⁰. W praktyce w hierarchii dworu w Berlinie królewski kuzyn – przebywający najchętniej w pałacu opackim w Oliwie – był najważniejszym biskupem katolickim w państwie³¹.

Ogromną zasługą księcia biskupa stało się, po kongresie wiedeńskim w 1815 roku, odtworzenie wyższego seminarium duchownego diecezji warmińskiej w Braniewie wraz z uczelnią filozoficzno-teologiczną, która za jego przyczyną została nazwana Liceum Hosianum.

Książę biskup warmiński Joseph von Hohenzollern-Hechingen zlecał druk swoich listów pasterskich nie tylko w oficjalnym języku Królestwa Pruskiego, jakim był jego ojczysty niemiecki, lecz również w języku polskim (od roku 1820 aż do śmierci). Znany historyk i późniejszy biskup warmiński Jan Władysław Obłąk ustalił, że było ich 12³². W ramach wprowadzania nowej organizacji kościelnej w Królestwie Pruskim dokonywały się również znaczne przemiany w szkolnictwie. W liście pisanym z rezydencji biskupiej w pałacu w Smolajnach koło Dobrego Miasta książę biskup warmiński informował, że zarówno tam, jak i w Oliwie szkoły dla dzieci odnotowywały wiele sukcesów pedagogicznych. W Oliwie około 200 dzieci z miejscowej szkoły codziennie brało udział w Mszy św. recytowanej w kościele opactwa, w czasie której śpiewały chorał. Praktyka ta była bardzo ceniona przez dorosłych wiernych, którzy chętnie uczestniczyli w takich nabożeństwach. Zdaniem księcia biskupa, uczniowie w ten sposób pielęgowali praktyki religijne, co przyczyniało się do wzrostu ich poziomu moralnego³³. W szkołach zajmowali się nimi katoliccy nauczyciele. 1 marca 1829 roku książę biskup warmiński wprowadził Mszę św. dla dzieci szkolnych w swojej diecezji³⁴.

³⁰ Pismo wikariusza generalnego z Monastynu w Westfalii Jodocusa Zurmühlen z 17 grudnia 1821 r. do delegata apostolskiego, AAWO, AB II A 8, k. 39.

³¹ *Handbuch über den Königlich Preussischen Hof und Staat 1835*, Berlin [b.r.w.], s. 217.

³² J. Obłąk, *Wykaz polskich druków na Warmii za lata 1800–1939*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1 (1957), s. 58–59.

³³ *Joseph von Hohenzollern, Fürstbischof von Ermland*, dz. cyt., s. 244.

³⁴ Tamże, s. 643.

Dzieło realizacji konstytucji apostolskiej *De salute animarum* na Warmii dokończył, już po śmierci delegata apostolskiego, kolejny biskup diecezjalny Joseph Ambrosius Geritz³⁵.

3. Promulgacja nowej cyrkumskrypcji w wikariacie apostolskim w Gdańsku

Ogłoszenie nowej konstytucji apostolskiej zostało przewidziane przez papieża Piusa VII za pomocą przekazania przez delegata apostolskiego uwierzytelnionych egzemplarzy bulli, także drukowanych, z obowiązkiem ich wywieszenia na drzwiach kościołów (tzn. delegat przekazywał je poszczególnym rządcom Kościołów lokalnych, a ci podległym ich władzy proboszczom, którzy mieli wywieszać egzemplarz bulli na drzwiach kościołów lub okazywać treść pisma wiernym)³⁶. Nadto wyznaczony został okres czterech miesięcy na sporządzenie sprawozdań z wprowadzania w życie nowego porządku kościelnego. Jedyny radca pruskiego ministerstwa do spraw kultu, katolik Johann Heinrich Schmedding (1774–1846)³⁷, przekazał księciu biskupowi dodatkowo papieskie brewe *Quod de fidelium* z 16 sierpnia 1821 roku w czasie swojego pobytu w Oliwie³⁸. Publikacja treści konstytucji apostolskiej *De salute animarum* przewidziana prawem dla rządców poszczególnych Kościołów partykularnych została rozpoczęta dekretemi wykonawczymi delegata apostolskiego z 17 września 1821 roku³⁹. Księżę biskup warmiński, jako delegat apostolski, skierował w tym dniu pismo także do wikariusza apostolskiego w Gdańsku Stanisława Rosońkiewicza.

Stanisław Kostka Alojzy Rosońkiewicz (Rossolkiewicz) urodził się w Starzych Szkotach (niem. Alt Schottland) koło Gdańska w 1775 roku. Studia filozoficzno-teologiczne odbył w tamtejszym gimnazjum akademickim i przyjął święcenia kapłańskie w katedrze włocławskiej w 1799 roku. Pracował na róż-

³⁵ Zob. A.S. Ornatok, *O niemieckim Warmiaku bp. Geritzu*, „Debata – miesięcznik regionalny” 2017, nr 2 (113), s. 26–28.

³⁶ „§ 63. Volumus praeterea, ut harum Litterarum Nostrarum Transumptis, etiam impressis, manu tamen alcuius Notarii Publici subscriptis, et Sigillo Personae in Ecclesiastica dignitate constitutae munitis, eadem prorsus fides ubique adhibeatur, quae ipsis praesentibus adhiberetur, si forent exhibitae vel ostensae”; Konstytucja apostolska *De salute animarum* z 1821 r., w: *Bullarii Romani continuatio*, dz. cyt., s. 414.

³⁷ Był prawnikiem, profesorem prawa kościelnego i pruskim urzędnikiem w ministerstwie do spraw kultu w Berlinie; zob. L. Grochowski, *Kryzys i reorganizacja...*, dz. cyt., s. 221; M. Fąka, *Unia personalna...*, dz. cyt., s. 213, przyp. 72.

³⁸ A. Kopiczko, *Reorganizacja...*, dz. cyt., s. 71.

³⁹ A. Eichhorn, *Geschichte der ermländischen Bischofswahlen*, ZGAE 4 (1869), s. 630–632.

nych stanowiskach w kurii archidiaconatu pomorskiego⁴⁰ w Gdańsku. W 1810 roku został kanonikiem honorowym kapituły metropolitalnej lwowskiej; godność ta pochodziła z terenu Cesarstwa Austriackiego⁴¹. Biskup kujawsko-pomorski Franciszek Skarbek-Malczewski (1754–1819) mianował go swoim oficjałem gdańskim i pomorskim po kongresie wiedeńskim. Nominacja z 24 marca 1818 roku została zaaprobowana przez króla pruskiego Fryderyka Wilhelma III pismem gabinetowym z 25 sierpnia 1818 roku⁴². Ks. kanonik Rosońkiewicz był ponadto rektorem królewskiej kaplicy w Gdańsku⁴³ i dziekanem gdańskim⁴⁴.

Sytuacja diecezji kujawsko-pomorskiej jednak szybko się zmieniła⁴⁵. Konstytucja apostolska *Ex imposita nobis* papieża Piusa VII z 30 czerwca 1818 roku opisała na nowo granice diecezji w Królestwie Polskim. Archidiaconat pomorski stanowił część terytorium Królestwa Prus. Tymczasem papież Pius VII brewe *Cum post novam* z 20 listopada 1818 roku ustanowił wikariat apostolski z siedzibą w Gdańsku⁴⁶. Biskup Rzymu udzielił wikariuszowi apostolskiemu takiej władzy rządzenia, jaką ma biskup diecezjalny. Zastosował derogację poprzednio wydanych rozporządzeń, które uniemożliwiałyby wykonywanie władzy przez ks. Rosońkiewicza, także wydanych wcześniej przez Stolicę Apostolską⁴⁷.

Włocławska kapituła katedralna skierowała do dotychczasowego wikariusza generalnego i archidiacona pomorskiego pismo z 26 grudnia 1818 roku informujące o ustaleniu nowych granic diecezji⁴⁸, a także o wakacie w stolicy biskupiej, który powstał na skutek awansu Franciszka Skarbka-Malczewskiego na urząd metropolity warszawskiego. Ks. Rosońkiewicz utracił zatem

⁴⁰ Zob. W. Kujawski, *Parafie diecezji włocławskiej. Archidiaconat pomorski*, Włocławek 2015.

⁴¹ P. Panske, *Personalien der Mitglieder des Culmer Domkapitels seit der Verlegung des Bischofsitzes nach Pelplin* (3. August 1824), ZGAE 25 (1933), s. 218.

⁴² Tamże, s. 218, przyp. 2. Zob. A. Mańkowski, *Prałaci i kanonicy chełmińscy od założenia kapituły do naszych czasów*, „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu” 34 (1927), s. 353–354.

⁴³ *Handbuch über den königlich-preussischen Staat und Hof für das Jahr 1818*, Berlin [b.r.w.], s. 169. Zob. S. Bogdanowicz, *Kaplica Królewska w Gdańsku*, Gdańsk 1992.

⁴⁴ Zob. *Handbuch über den königlich-preussischen Staat und Hof für das Jahr 1818*, dz. cyt., s. 170.

⁴⁵ W. Kujawski, *Następstwa rozbiórów Polski w diecezji włocławskiej*, „Studia Włocławskie” 12 (2009), s. 179.

⁴⁶ Tekst źródłowy tego dokumentu został opublikowany w: P. Panske, *Personalien...*, dz. cyt., s. 220–221.

⁴⁷ Tamże, s. 221.

⁴⁸ Tekst źródłowy pisma kapituły katedralnej kujawskiej został opublikowany w: P. Panske, *Personalien...*, dz. cyt., s. 218–219.

urząd wikariusza generalnego swojej dotychczasowej diecezji. Zastosowano tu obowiązującą do dziś regułę 42 z Księgi VI papieża Bonifacego VIII⁴⁹. Kapituła katedralna zapowiedziała, że jurysdykcji do podejmowania aktów władzy rządzenia mógł udzielić, zgodnie z przepisami prawa kanonicznego⁵⁰, biskup diecezji sąsiadującej (*Episcopus vicinior*) z Królestwa Prus. Taką władzę mógł sprawować książę biskup warmiński Joseph von Hohenzollern-Hechingen, który jako opat *in commendam* rezydował w pałacu oliwskim na terytorium archidiaconatu pomorskiego.

W roku 1821 pruski przewodnik królewski zawierał informację o istnieniu w Prowincji Prusy Zachodnie diecezji pomorskiej o nazwie Pommerellen wraz z urzędem oficjała generalnego, piastowanym przez ks. Rosołekwicz⁵¹. Nawiązywała ona do wcześniej istniejącej diecezji kujawsko-pomorskiej (niem. Cujavien und Pommerellen), choć w ramach Królestwa Pruskiego nie została wtedy przeprowadzona żadna reforma administracyjna. Co prawda, protestanckie państwo utrzymało etat przyznany wcześniej ks. Rosołekwiczowi, jednak uprawnienia do pełnienia władzy nadane mu przez Stolicę Apostolską miały szerszy zakres. Zgodnie z teorią zwierzchnictwa terytorialnego w aspekcie negatywnym, Królestwo Pruskie nie zezwalało na zarząd kościelny w imieniu papieża bez właściwego opisanie granic diecezji⁵².

Istotny wydaje się zatem dekret wykonawczy wydany w Oliwie przez papieskiego delegata i skierowany do wikariusza apostolskiego w Gdańsku⁵³, ogłaszający nowy porządek administracyjny zarówno w Prowincji Prusy Zachodnie, jak i w Wielkim Księstwie Poznańskim. Dokładnie wymienia on dekanaty, które w przyszłości winny zostać włączone do diecezji chełmińskiej i podlegać władzy tego okręgu, wśród nich gdański. Z uwagi na wakat na urzędzie biskupa chełmińskiego okres sprawowania władzy wikariusza apostolskiego w Gdańsku został przedłużony aż do czasu ustanowienia nowego rządcy. Ks. kanonik Rosołekwicz zachował swoje dotychczasowe uprawnienia, bez potrzeby odnoszenia się do urzędu wikariusza kapitulnego z Chełmy. Dekret ten został zaaprobowany przez pruskiego ministra do spraw kultury i tym samym zyskał moc obowiązującą również ze strony państwa. Jak pokazała praktyka, samo powołanie na urząd biskupa chełmińskiego przeciągnęło się

⁴⁹ „Accessorium naturam sequi congruit principalis”; *Corpus Iuris Canonici*, red. E. Richter, E. Friedberg, wyd. II lipskie, przedruk Graz 1959, kol. 1124.

⁵⁰ Conc. Trident., sess. XXIV, de ref., c. 16.

⁵¹ *Handbuch über den Königlich-Preussischen Hof und Staat für das Jahr 1821*, Berlin [b.r.w.], s. 194.

⁵² Por. R. Bierzanek, J. Symonides, *Prawo międzynarodowe publiczne*, wyd. 4, Warszawa 1995, s. 191.

⁵³ AAWO, AB II A 8, k. 20.

do 3 sierpnia 1824 roku⁵⁴, opóźniło się również wprowadzanie w życie konstytucji apostolskiej z 1821 roku. Anton Eichhorn określał ks. kanonika Stanisława Rosońkiewicza jako oficjała generalnego, nie zaś wikariusza apostolskiego dla Gdańska⁵⁵.

Inaczej w Królestwie Pruskim, w roku 1818, ks. Anton Cordel (1760–1826) piastował stanowisko wikariusza generalnego lewobrzeżnej części Renu w diecezji Trewir, kiedy urząd biskupa diecezjalnego nie był obsadzony. Działo się to jeszcze w ramach prowincji kościelnej mecheleńskiej, która siedzibę metropolity miała w granicach Królestwa Zjednoczonych Niderlandów. Pruski przewodnik królewski wskazywał na wolny etat państwowy, dla którego Stolica Apostolska przewidywała zakres władzy wikariusza apostolskiego⁵⁶. W sytuacji *sede vacante* zaszła też potrzeba powołania odrębnego zarządu części prawobrzeżnej Renu w diecezji trewirskiej. W Ehrenbreitstein, 27 marca 1817 roku, papież Pius VII mianował ówczesnego wikariusza generalnego tamtejszego okręgu diecezji, ks. Josepha von Hommera, wikariuszem apostolskim⁵⁷. Anton Eichhorn wskazał, że baron von Hommer został wybrany wikariuszem kapitulnym części diecezji trewirskiej znajdującej się na prawym brzegu Renu 8 sierpnia 1816 roku. Cztery lata wcześniej, 27 lipca 1812 roku, zmarł bowiem Clemens Wenzeslaus von Saxon (1739–1812)⁵⁸, ostatni książę elektor Trewiru i królewicz polski, a z powodów politycznych i działań wojennych niemożliwe było ustalenie osoby tymczasowego rządcy na tym obszarze. Wyboru tego dokonała istniejąca kapituła metropolitalna dawnego księstwa elektoratu Trewiru i został on potwierdzony przez powierzenie von Hommerowi urzędu wikariusza apostolskiego pruskiej części terenu diecezji przez papieża Piusa VII⁵⁹. Jednakże papieska nominacja nie zmieniła kwalifikacji uznanej i zaakceptowanej przez dwór królewski dla von Hommera jako wikariusza generalnego w diecezji Trewir⁶⁰, mimo że urząd biskupa diecezjalnego nie był wówczas obsadzony. Takim pozostał dla Królestwa Prus zgodnie z przepisami Landrechtu, które pozwalały na zachowanie władzy rządu przez dotychczasowego wikariu-

⁵⁴ P. Panske, *Personalien...*, dz. cyt. s. 221.

⁵⁵ A. Eichhorn, *Die Einfuehrung...*, dz. cyt., s. 115.

⁵⁶ Zob. *Handbuch über den Königlich-Preussischen Hof und Staat für das Jahr 1821*, dz. cyt., s. 340.

⁵⁷ A. Thomas, *Verwaltung des rechtsrheinischen Bistums Trier 1802–1821–1824*, w: *Römische Kurie. Kirchliche Finanzen. Vatikanisches Archiv. Studien zu Ehren von Hermann Hoberg* (= *Miscellanea Historiae Pontificiae* 46), red. E. Gatz, Roma 1979, s. 970. Zob. J. Warmiński, *Hommer Joseph*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 1184–1185.

⁵⁸ J. Warmiński, *Klemens Waclaw*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 9, Lublin 2002, kol. 119–120.

⁵⁹ A. Eichhorn, *Die Ausführung...*, dz. cyt., s. 28.

⁶⁰ *Handbuch über den Königlich-Preussischen Hof und Staat für das Jahr 1821*, dz. cyt., s. 343.

sza generalnego diecezji nawet w czasie wakatu stolicy biskupiej. Powodem było wcześniejsze zatwierdzenie takiego etatu państwowego przez króla. Przykład ten pokazuje, że Landrecht pruski nie zakładał pełnego respektowania systemu prawnego Kościoła katolickiego.

4. Spotkania robocze z udziałem delegata apostolskiego w Berlinie od 12 listopada 1821 roku do początku lutego 1822 roku⁶¹

Wprowadzanie w życie nowego porządku kościelnego w Królestwie Pruskim wiązało się z otrzymaniem dotacji państwowych przewidzianych w konstytucji apostolskiej. Dlatego też, z inicjatywy delegata apostolskiego, rozpoczęły się obrady z ministrami pruskimi dotyczące głównie finansów⁶². Najistotniejsze dla państwa pruskiego było ograniczenie dotacji dla jednostek kościelnych do niezbędnego minimum⁶³. Przy okazji tych pertraktacji pojawiły się kolejne dekrety wykonawcze egzekutora papieskiej konstytucji. Podczas swojego pobytu w Berlinie na konferencji delegat apostolski skierował 4 grudnia 1821 roku pismo do wikariusza apostolskiego części diecezji trewirskiej znajdującej się na prawym brzegu Renu von Hommera, polecając mu kontynuowanie dotychczasowych zadań. Nakazał mu również przysłanie spisu kościołów i duchowieństwa z obszaru, w którym von Hommer sprawował władzę rządu w imieniu Stolicy Apostolskiej. Również ten dekret zawiera *placetum regium*. Po prawej stronie dokumentu widnieje poświadczenie zapoznania się z jego treścią ministra do spraw kultu von Altensteina oraz podpis radcy Schmeddinga. Anton Eichhorn, podając datę pisma 6 grudnia 1821 roku, był przekonany, że na wspomnianej konferencji berlińskiej dwór królewski chciał zaproponować kandydaturę Josepha von Hohenzollerna-Hechingena na nowego biskupa Trewiru⁶⁴. Księżę biskup warmiński i opat oliwski był również oficjalnym kandydatem na urząd arcybiskupa metropolity kolońskiego, przedstawianym kancelarii królewskiej przez ministra Karla von Altensteina, jednakże odmówił ubiegania się o to stanowisko. Pisał o tym sam zainteresowany w liście do radcy Schmeddinga z Oliwy 26 lutego 1822 roku⁶⁵. Oznacza to, że dwór królewski przewidywał przeniesienie księcia biskupa warmińskiego i opata komendatoryjnego oliwskiego na inny urząd w odległym miejscu, co wymusi-

⁶¹ *Joseph von Hohenzollern, Fürstbischof von Ermland*, dz. cyt., s. 636.

⁶² L. Grochowski, *Kryzys i reorganizacja...*, dz. cyt., s. 221; A. Kopiczko, *Reorganizacja...*, dz. cyt., s. 72.

⁶³ M. Fąka, *Unia personalna...*, dz. cyt., s. 217.

⁶⁴ A. Eichhorn, *Geschichte...*, dz. cyt., s. 29.

⁶⁵ *Joseph von Hohenzollern, Fürstbischof von Ermland*, dz. cyt., s. 167–168.

łoby jego rezygnację z dotychczasowych obowiązków. Zgodnie z zapisem konstytucji apostolskiej, doszłoby wówczas do natychmiastowej likwidacji opactwa cysterskiego. Tymczasem zostały wydane dekrety wykonawcze delegata apostolskiego dotyczące ogłoszenia nowego porządku prawnego w Królestwie Pruskim, a więc także w Oliwie.

5. Promulgacja nowej cyrkumskrypcji w opactwie oliwskim

Obszar klasztoru opactwa oliwskiego⁶⁶ został wydzielony z terenu wikariatu apostolskiego z siedzibą w Gdańsku. Z protokołów wizytacji *ad limina* tworzonych przez poszczególnych biskupów kujawsko-pomorskich wynika, że teren klasztoru opactwa oliwskiego podlegał władzy rządzenia miejscowego ordynariusza⁶⁷. Działo się tak również po uzyskaniu przez opatów oliwskich w 1603 roku papieskiego indultu na używanie mitry i pastorału⁶⁸. Wizytacja klasztoru i parafii oliwskiej odbywała się za czasów opata Dawida Konarskiego (1564–1616) i jego następców⁶⁹. Z polecenia miejscowego biskupa duchowieństwo zakonne wykonywało na stałe obowiązki duszpasterskie w poszczególnych parafiach. W ten sposób parafie zostały związane z domem zakonnym⁷⁰ w Oliwie⁷¹.

Tak więc biskupi kujawsko-pomorscy powierzyli klasztorowi oliwskiemu opiekę duszpasterską nad poszczególnymi parafiami znajdującymi się na terytorium jego dóbr. W momencie utworzenia wikariatu apostolskiego z siedzibą w Gdańsku jednostka ta była zrównana z diecezją, ale władzę w niej wykonywał wikariusz apostolski w imieniu papieża. Opactwo oliwskie znajdowało się na terytorium państwowym Królewskiej Rejencji Gdańskiej (niem. Königliche Danziger Regierungsbezirk). Powstała ona po kongresie wiedeńskim (1815) w Królewskiej Prowincji Prusy Zachodnie (niem. Königliche Provinz Westpreussen). Siedziba przedstawiciela królewskiego znajdowała się w Gdańsku. W latach 1829–1878 Królewska Prowincja Prusy Zachodnie i Królewska Pro-

⁶⁶ M. Daniluk, Z. Leszczyński, *Cystersi w Polsce*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 3, Lublin 1985, kol. 726–734.

⁶⁷ *Monumenta historica Dioeceseos Wladislaviensis VII*, Włocławek 1887, s. 36–37, 67.

⁶⁸ Z. Iwicki, *Konwent oliwski (1186–1831). Leksykon biograficzny i nie tylko*, współpr. M. Babnis, Gdańsk–Pelplin 2010, s. 90.

⁶⁹ Tamże, s. 107. Innego zdania jest S. Kościelak, *Dzieje wyznaniowe Prus Królewskich w XVI–XVIII w.*, w: *Prusy Królewskie: społeczeństwo, kultura, gospodarka 1454–1772. Szkice z dziejów*, red. E. Kizik, Gdańsk 2012, s. 206.

⁷⁰ S. Kobiela, *Klasztor w chrześcijaństwie na Zachodzie*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 9, dz. cyt., kol. 72–76.

⁷¹ S. Brzozeczki, *Oliwa, dzieje*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 14, Lublin 2010, kol. 531–532.

wincja Prusy Wschodnie połączyły się, tworząc Królewską Prowincję Prusy (niem. Königliche Provinz Preussen). W opisie rejencji znajduje się także Oliwa. Była ona położona blisko nabrzeża Morza Bałtyckiego. Johann Georg Heinrich Hassel (1770–1829) wspominał, że opactwo cysterskie, ufundowane w 1178 roku, było zwyczajowo związane z diecezją warmińską. Szacowano, że na jej terenie znajdowało się 70 domów oraz 500 zamieszkujących je osób. Było tam siedem kuźni wodnych ze stali i żeliwa, które w 1798 roku zatrudniały 93 pracowników i dostarczyły wytwory za 124 005 talarów reńskich, a także kuźnia wyrobów miedzianych, która przyniosła dochód 12 782 talarów reńskich. Istniał tam również młyn papierniczy, zatrudniający 34 pracowników.

Analizując strukturę państwową Królestwa Pruskiego, należy pamiętać o jego systemie prawnym. Skoro monarcha był źródłem prawa dla swoich poddanych, to dotyczyło ono również wyznawców katolicyzmu. Landrecht pruski obowiązywał od 1 czerwca 1794 roku. W praktyce wszystkie stanowiska w Królestwie Pruskim, które były związane z etatem państwowym, wymagały akceptacji rządu⁷².

Pruskie prawo krajowe podporządkowywało klasztory władzy miejscowego biskupa diecezjalnego⁷³. Tylko władza świecka mogła wydać rozporządzenie zwalniające dany klasztor z takiej zależności. Do roku ogłoszenia nowego porządku prawnego opactwo oliwskie nie uzyskało takiego dokumentu. Dzięki rozkazowi gabinetowemu króla pruskiego konstytucja apostolska *De salute animarum* stała się ustawą państwową. Oznaczało to, że stała się ona dokumentem świadczącym o egzempcji nadanej klasztorowi opactwa oliwskiego zarówno przez papieża, jak i prawo świeckie.

Jako opat komendatoryjny oliwski, biskup elekt warmiński oraz administrator generalny diecezji warmińskiej, Joseph von Hohenzollern w liście do rady Schmeddinga, pisanym z Oliwy 6 czerwca 1815 roku, przedstawił zamysł, aby w przyszłości rozszerzyć władzę duszpasterską na opactwo oliwskie⁷⁴.

Ogłoszenie konstytucji *De salute animarum* w klasztorze opactwa oliwskiego odbyło się podobnie jak w innych Kościołach partykularnych Królestwa Pruskiego. Dodatkowo miało też na celu zdefiniowanie terytorium opactwa. Delegat apostolski przekazał przeorowi autentyczny odpis dokumentu

⁷² *Die katholische Kirche Preussens*, dz. cyt., s. 12. Por. M. Fąka, *Unia personalna...*, dz. cyt., s. 213; B. Lesiński, W. Rozwadowski, *Historia prawa*, wyd. IV, Warszawa–Poznań 1985, s. 236–237.

⁷³ „§ 942. Sie sind in ihren geistlichen Beschäftigungen, der Regel nach, der Aufsicht des Bischofs der Diözes unterworfen; und müssen, wenn sie davon befreit zu seyn behaupten, eine besondere vom Staate genehmigte Exemption nachweisen”; *Allgemeines Landrecht für die Preussischen Staaten*, t. 4, nowe wydanie, Berlin 1821, s. 146.

⁷⁴ *Joseph von Hohenzollern, Fürstbischof von Ermland*, dz. cyt., s. 41.

papieskiego oraz jeden egzemplarz jego tłumaczenia na język niemiecki. Miał on zostać ogłoszony uroczyście duchowieństwu zakonnemu po Mszy św. konwentualnej i umieszczony na drzwiach kościoła klasztornego. Natomiast w następną niedzielę przeor klasztoru miał ogłosić konstytucję w kościele parafialnym św. Jakuba w Oliwie dla wiernych świeckich powierzonych jego pieczy duszpasterskiej i podobnie umieścić jej odpis na drzwiach świątyni⁷⁵.

Dekret wykonawczy delegata apostolskiego skierowany do przeora Johanna Bluhma OCist, pochodzącego z Braniewa na Warmii⁷⁶, traktuje o parafiach związanych na stałe z klasztorem w Oliwie. Konstytucja apostolska *De salute animarum* używa przy tym terminu ogólnego „terytorium klasztoru opactwa oliwskiego”. Faktycznie obszar tego terytorium wyznaczała opieka duszpasterska nad powierzonymi parafiami⁷⁷. Delegat apostolski w swoim piśmie wskazuje na funkcję przeora, jaką uzyskał w momencie wystawienia dokumentu papieskiego. Stał się on ordynariuszem miejsca określanym w prawie kanonicznym jako *Ordinarius de jure singulari*⁷⁸, gdyż wykonywał obowiązki przełożonego konwentu cystersów i był wyposażony we władzę rządu. Delegat apostolski użył określenia *Reverendissimus* wobec przeora klasztoru, co było w prawie kanonicznym rozumiane jako wykonywanie władzy własnej na danym terytorium, której nie mógł realizować miejscowy biskup diecezjalny⁷⁹. W ten sposób opactwo oliwskie, dzięki rozporządzeniu konstytucji apostolskiej, znalazło się w posiadaniu dokumentu papieskiego potwierdzającego istnienie opactwa terytorialnego (łac. *Abbatia nullius Dioecesis*). W doktrynie prawa kanonicznego niezależność danego terytorium od władzy miejscowego biskupa diecezjalnego należało wykazać za pomocą dokumentu papieskiego albo prawomocnego wyroku trybunału Stolicy Apostolskiej – Roty Rzymskiej. Uznanie danego obszaru za *territorium separatum* przynosiły także wyroki sądowe rozstrzygające spory między opatami i biskupami miejscowymi⁸⁰. W przypadku opactwa oliwskiego konstytucja apostolska przewidywała jego zniesienie pod warunkiem zawakowania urzędu opata. Stąd ustalenie jego statusu przez delegata papieskiego miało znamiona fikcji prawnej. Stolica Apostolska wspomina w konstytucji o urzędzie opata oliwskiego, który faktycznie sprawował duchowny diecezjalny, a nie profes zakonu cystersów. Posiadanie

⁷⁵ Zob. Aneks źródłowy, poz. A.

⁷⁶ Z. Iwicki, *Konwent oliwski (1186–1831)*, dz. cyt., s. 233–234.

⁷⁷ Tamże.

⁷⁸ Por. J. de Prosperi, *Tractatus de territorio separato cum qualitate nullius seu de jurisdictione locali in spiritualibus*, Romae 1712, s. 7.

⁷⁹ Tamże, s. 19.

⁸⁰ Tamże, s. 407–408.

przez opactwo przełożonego tytułowanego opatem było połączeniem normy prawa kanonicznego z Landrechtem pruskim⁸¹. Jednakże w przypadku Josepha von Hohenzollerna-Hechingena faktycznie istniał tylko tytuł opata komendatoryjnego⁸² oliwskiego, który w klasztorze nie posiadał władzy rządzenia. Realizował on uprawnienie do uzyskania dochodów i przywilejów z opactwa na zasadzie beneficjum. Od 1772 roku Oliwa wraz z opactwem podlegała królowi pruskiemu. Fryderyk Wilhelm III, z uwagi na koszty działań wojennych w okresie napoleońskim, 27 października 1820 roku wydał edykt o finansach państwa. Podjął w nim decyzję o sekularyzacji dóbr kościelnych i wypłacaniu pensji dla duchownych⁸³. Opat otrzymywał roczną pensję w wysokości 4 tys. talarów⁸⁴, prawo zamieszkiwania w pałacu na terenie klasztoru oraz liczne przywileje. Jako duchowny był zobowiązany do rezydencji⁸⁵. Dodatkowo to król pruski, a nie Stolica Apostolska, przekazał urząd opata komendatoryjnego Josephowi von Hohenzollernowi-Hechingenowi⁸⁶. Tytuł ten zaliczany był do wynagrodzeń kościelnych i klasyfikowany przy *beneficia consistorialia*⁸⁷. W prawie kanonicznym mogła utworzyć go Stolica Apostolska, przekazując go na konsystorzu⁸⁸. Nadanie urzędu opata komendatoryjnego oliwskiego przez króla pruskiego wiązało się z późniejszym zatwierdzeniem papieskim Josepha von Hohenzollerna-Hechingena na urząd biskupa warmińskiego, gdzie przewidziane było nadanie paliusza honorowego właśnie na konsystorzu. Stąd urząd opata komendatoryjnego miał u księcia biskupa warmińskiego umocowanie kanoniczne poprzez jego bullę prekonizacyjną. Urząd opacki w Oliwie mógł wtedy zawakować albo przez zrzeczenie się na rzecz Stolicy Apostolskiej⁸⁹, albo przez śmierć osoby piastującej to stanowisko.

W prawie dekretów znajdowały się wskazówki, jakie prawo stosować w przypadku jednostki *nullius Dioecesis*. Możliwe było wprowadzenie prawa

⁸¹ „§ 1058. Den einzelnen Klostersgesellschaften sind eigne Obern, unter dem Nahmen der Aebte, Prioren, Pröbste, Guardiane, oder Rectoren vorgesetzt“; *Allgemeines Landrecht für die Preussischen/Preußischen Staaten*, dz. cyt., s. 160.

⁸² T. Wytrwał, *Opat komendatoryjny*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 14, dz. cyt., kol. 613.

⁸³ Tekst wydania źródłowego dokumentu: J.C. Kretzschmer, *Geschichte und Beschreibung der Klöster in Pommerellen. Heft 1. Die Cisterzienser-Abtei Oliva*, Danzig 1847, s. 14.

⁸⁴ Z. Iwicki, *Konwent oliwski (1186–1831)*, dz. cyt., s. 148.

⁸⁵ A.T. e Marradio, *De jure abbatum et praelatorum tam regularium quam saecularium Episcopis inferiorum*, t. 1, Romae 1630, s. 140–141.

⁸⁶ *Joseph von Hohenzollern, Fürstbischof von Ermland*, dz. cyt., s. 630.

⁸⁷ M. Daniluk, *Komenda*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 9, Lublin 2002, kol. 438–439.

⁸⁸ C.S. Brardi, *Commentaria in jus ecclesiasticum universum*, t. 1, Taurini 1780, s. 261.

⁸⁹ C. 10, X, de renuntiatione, I, 9: „Papa concedit licentiam cedendi episcopo, qui sine mortis periculo in ecclesia sua morari non potest“; *Corpus Iuris Canonici*, dz. cyt., kol. 107.

danej diecezji z wymogiem określenia, kiedy miała ona zawakować⁹⁰. Mógł to uczynić opat terytorialny⁹¹. Działanie cyrkumskrypcyjne delegata apostołskiego odnośnie do powstałego opactwa terytorialnego polegało na uściśleniu liczby związanych z nim parafii. W doktrynie prawa kanonicznego istniał pogląd, że opactwo terytorialne powinno składać się przynajmniej z kilku parafii. Jednakże nawet wtedy winno ono przyjąć prawo jakiejś diecezji, aby móc funkcjonować jako jednostka terytorialna przyrównana do niej. W dekrete wykonawczym skierowanym do przeora konwentu oliwskiego delegat apostołski władzą udzieloną mu na podstawie konstytucji uściślił granice opactwa obejmujące tylko jedną parafię w Oliwie, na terenie której znajdował się jej kościół oraz kościół klasztorny opactwa. Pozostałe kościoły parafialne, które były w tym czasie objęte opieką duszpasterską przez cystersów z tego klasztoru, miały pozostać we władzy rządu wikariusza apostołskiego w Gdańsku i w odpowiednim czasie wejść w skład diecezji chełmińskiej⁹². Chodziło o parafie w Kolibkach, Matarni, Rumi, Łęgowie i Mechowie⁹³. W ten sposób dokonała się cyrkumskrypcja opactwa terytorialnego w Oliwie.

Delegat apostołski zlecił dalej, aby przeor Johann Bluhm OCist zatroszczył się niezwłocznie o sporządzenie jak najdokładniejszych pisemnych inwentarzy obydwu kościołów, konwentualnego i parafialnego, istniejących w Oliwie, jak też samego klasztoru. To opracowanie miał przekazać delegatowi apostołskiemu. Zadaniem przeora oliwskiego było również przygotowanie sprawozdania z ogłoszenia konstytucji apostołskiej i umieszczenia jej na drzwiach kościoła⁹⁴.

Z tą samą datą delegat apostołski wystawił drugi dekret wykonawczy do konstytucji papieskiej, skierowany do wikariusza apostołskiego w Gdańsku ks. kanonika Stanisława Kostki Rosółkiewicza⁹⁵. Powołuje się w nim na wydany przez siebie dekret wykonawczy dla przeora oliwskiego, którego kopię załączył. Delegat apostołski informuje o wzięciu w posiadanie kościoła i parafii oliwskiej z opactwa i poddaniu ich władzy rządu oraz prawu diecezji warmińskiej, której był biskupem. Dekret wykonawczy bazuje na zarządzonej cyrkumskrypcji w Królestwie Pruskim, uprawnieniach egzekutora i interpre-

⁹⁰ C. 15, X, II, 26: „Praelatus inferior potest praescribere in certis ecclesiis suae dioecesis totum ius episcopale; subducitur tamen de praescriptione tempus, quo vacavit ecclesia cathedralis”; *Corpus Iuris Canonici*, dz. cyt., kol. 387.

⁹¹ C. 18, X, II, 26: „Abbas in cappellis praescribere potest iura episcopalia; obtinet tamen in his solis, quae praescripsit”; *Corpus Iuris Canonici*, dz. cyt., kol. 389. Zob. M. Sitarz, *Opactwo terytorialne*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 14, dz. cyt., kol. 604–605.

⁹² Zob. Aneks źródłowy, poz. A.

⁹³ Z. Iwicki, *Konwent oliwski (1186–1831)*, dz. cyt., s. 260, 331, 369 i 447.

⁹⁴ Tamże.

⁹⁵ Zob. Aneks źródłowy, poz. B.

tatora prawa w osobie delegata apostolskiego oraz warunku rozwiązującym istnienie opactwa terytorialnego w Oliwie, którym w konstytucji apostolskiej był wakant na urządzie opackim⁹⁶. Delegat apostolski wymagał także wydania całej dokumentacji dotyczącej kościoła i parafii w Oliwie, którą wikariusz apostolski w Gdańsku miał w dogodnej formie przekazać księciu biskupowi warmińskiemu⁹⁷.

W Archiwum Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie przechowywany jest inwentarz parafii św. Jakuba w Oliwie. Nosi on nazwę *Kirchen-Inventarium von Pfarre S. Jakob in Oliva* 1822⁹⁸. Sporządził go w języku łacińskim przeor oliwski Bluhm OCist zgodnie z dekretem wykonawczym delegata apostolskiego. Po właściwym inwentarzu parafialnym na dalszych kartach zapisanych po obu stronach znajdują się informacje na temat początków opactwa w Oliwie – *Tabula fundatoria*, która zaczyna się od roku 1170. *Status Monasterii Olivensis*⁹⁹ wskazał, że klasztor mniszy został założony w Księstwie Pomorskim pod zwierzchnością Królestwa Polskiego i na terenie diecezji kujawskiej. W roku 1170 cystersi z opactwa z Kłobacza wprowadzili się do klasztoru pod wezwaniem Trójcy Przenajświętszej i św. Bernarda ufundowanego przez księcia pomorskiego. Od początku było to opactwo filialne Kłobacza włączone do kongregacji Zakonu Cystersów w opactwie Clairvaux we Francji. Zwierzchnikiem klasztoru został ustanowiony opat Dithardus (zm. ok. 1200) i odtąd zgodnie z regułami zakonnymi konwent oliwski wybierał przełożonego, który stał na jego czele. Wspomniano też o rozdzieleniu dóbr opackich i konwentu w roku 1611¹⁰⁰. *Tabula fundatoria* i *Status Monasterii Olivensis* nie stanowią jednak inwentarza kościoła klasztornego w Oliwie ani samego konwentu.

6. Parafia oliwska w strukturach diecezji warmińskiej

Informacje o parafii oliwskiej znalazły się w spisie duchowieństwa diecezji warmińskiej, będącym załącznikiem do kalendarza liturgicznego¹⁰¹. Wymieniono ją na liście parafii bez przynależności dekanalnej, za dekanatem orne-

⁹⁶ „§ 32. (...) nec non ex Territorio Monasterii Abbatiae nuncupatae Olivensis, ut supra soppressi, ex nunc pro tunc, quando ex Persona moderni Abbatis quomodocumque vacaverit”; Konstytucja apostolska *De salute animarum* z 1821 r., w: *Bullarii Romani continuatio*, dz. cyt., s. 409.

⁹⁷ Zob. Aneks źródłowy, poz. B.

⁹⁸ AAWO, AB B 215. Zbiór ten w formie poszytu posiada karty nienumerowane.

⁹⁹ Tamże.

¹⁰⁰ Tamże.

¹⁰¹ Zob. R. Samurski, *Die Personalverzeichnisse der Diözese Ermland*, ZGAE 27 (1939), s. 371; A. Kopiczko, *Reorganizacja...*, dz. cyt., s. 78.

kim (niem. Wormditt), podobnie jak Kłajpeda (niem. Memel)¹⁰², z proboszczem i przeorem Johannem Bluhmem OCist (ur. 1771, święcenia kapłańskie 1794). Obowiązki proboszczowskie wypełniał on w parafii św. Jakuba w Oliwie od roku 1805, czyli również w okresie istnienia pierwszego Wolnego Miasta Gdańska. Jednoosobowe obsadzenie parafii utrzymało się do roku 1830. Od tej daty podawany jest obok proboszcza parafii jako wikariusz kapłan diecezjalny Peter Krieger (ur. 1802, święcenia kapłańskie 1829)¹⁰³. Taki stan utrzymał się do śmierci przeora i proboszcza oliwskiego 27 października 1832 roku¹⁰⁴. W spisie duchowieństwa diecezji warmińskiej za rok 1833 była informacja o wakacie parafii oliwskiej i urzędowaniu ks. Kriegera jako wikariusza¹⁰⁵. Dalej za rok 1834 spis duchowieństwa diecezji warmińskiej podał nową obsadę parafii oliwskiej: proboszcza ks. Augusta Habera (ur. 1796, święcenia kapłańskie 1831), wikariusza ks. Petera Prufsa (ur. 1805, święcenia kapłańskie 1831), wikariusza ks. Martina Müllera (ur. 1805, święcenia kapłańskie 1831). W latach 1835–1836 skład duszpasterski w Oliwie pozostał bez zmian¹⁰⁶.

W liście do radcy Schmeddinga pisanym z Oliwy z 23 marca 1827 roku książe biskup warmiński informował o pracy proboszcza oliwskiego Johanna Bluhma OCist i problemach z protestanckim prozelityzmem¹⁰⁷. Precyzował, że według statystyk kościelnych w parafii było 1650 osób przystępujących do komunii św. wielkanocnej i znajdowało się w niej sześć szkół z nauką religii. Biskup podkreślał, że proboszcz nie miał do pomocy innych ustanowionych duchownych i potrafił realizować powierzone mu zadania¹⁰⁸. Prowokacje pro-

¹⁰² *Directorium divini officii ecclesiae et dioecesis Varmiensis iuxta Rubr. Gen. Brev. et Missal. Rom. atque decreta Sacr. Rit. Congr. iussu et auctoritate Celsissimi ac Reverendiss. Principis Josephi de Hohenzollern, Dei et Apostolic. Sed. grat. Princ. Episcop. Varm. etc. ad a. 1825 editum*, Brunsbergae [b.r.w.], *Elenchus Cleri Doecesis Varmiensis*, karta nienumerowana.

¹⁰³ *Directorium divini officii ecclesiae et dioecesis Varmiensis iuxta Rubr. Gen. Brev. et Missal. Rom. atque decreta Sacr. Rit. Congr. iussu et auctoritate Celsissimi ac Reverendiss. Principis Josephi de Hohenzollern, Dei et Apostolic. Sed. grat. Princ. Episcop. Varm. etc. ad a. 1830 editum*, Brunsbergae [b.r.w.], *Elenchus Cleri Doecesis Varmiensis*, karta nienumerowana.

¹⁰⁴ Z. Iwicki, *Konwent oliwski (1186–1831)*, dz. cyt., s. 234.

¹⁰⁵ *Directorium divini officii ecclesiae et dioecesis Varmiensis iuxta Rubr. Gen. Brev. et Missal. Rom. atque decreta Sacr. Rit. Congr. iussu et auctoritate Celsissimi ac Reverendiss. Principis Josephi de Hohenzollern, Dei et Apostolic. Sed. grat. Princ. Episcop. Varm. etc. ad a. 1833 editum*, Brunsbergae [b.r.w.], *Elenchus Cleri Doecesis Varmiensis*, karta nienumerowana.

¹⁰⁶ *Directorium divini officii ecclesiae et dioecesis Varmiensis iuxta Rubr. Gen. Brev. et Missal. Rom. atque decreta Sacr. Rit. Congr. iussu et auctoritate Celsissimi ac Reverendiss. Principis Josephi de Hohenzollern, Dei et Apostolic. Sed. grat. Princ. Episcop. Varm. etc. ad a. 1836 editum*, Brunsbergae [b.r.w.], *Elenchus Cleri Doecesis Varmiensis*, karta nienumerowana.

¹⁰⁷ *Joseph von Hohenzollern, Fürstbischof von Ermland*, dz. cyt., s. 373.

¹⁰⁸ Tamże, s. 375.

testanckich władz pruskich¹⁰⁹, które zabiegały o utworzenie parafii ewangelickiej w Oliwie, doprowadziły do kasaty konwentu oliwskiego. Król pruski wydał 31 marca 1829 roku decyzję o likwidacji klasztoru i powołaniu w przyszłości w tym miejscu parafii protestanckiej¹¹⁰. Ostatecznie stało się to 1 października 1831 roku¹¹¹.

7. Wizytacja kanoniczna parafii oliwskiej w ramach diecezji warmińskiej

Na jesień roku 1831 zarządzona została przez księcia biskupa warmińskiego wizytacja generalna parafii oliwskiej. Okazało się, że ostatnia taka wizytacja odbyła się jeszcze w okresie przedrozbiorowym w roku 1765. W 1831 roku przeprowadził ją jako delegat księcia biskupa warmińskiego ks. Joseph Wichert (1785–1845), wówczas dziekan malborski. Obszerny protokół z tej wizytacji znajduje się w zbiorach Archiwum Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie¹¹². Na pytania formularza wizytacyjnego odpowiedzi pisemnej w języku łacińskim udzielił ówczesny proboszcz parafii, przeor konwentu Johannes Bluhm OCist. Zgodnie z doktryną kanoniczną, wyznacznikami kościoła parafialnego były: terytorium, ludność oraz własny cmentarz¹¹³. Proboszcz zaznaczył, że kościół parafialny w Oliwie nie przynależał do żadnego dekanatu, i opisał jego terytorium składające się z 13 wsi oraz enklawy nadmorskiej¹¹⁴. Miejscową ludność scharakteryzował następująco: 1850 osób wyznania katolickiego, 800 protestantów, 160 mennonitów, 20 osób nawróconych na katolicyzm¹¹⁵. Wskazał także, że patronem parafii był św. Jakub Apostoł, którego uroczystość świętowano w następną niedzielę. Co do prawa patronatu nad parafią, to w 1772

¹⁰⁹ Zob. E. Piszcz, *Polityka kasacyjna władz pruskich wobec klasztorów diecezji chełmińskiej*, „Studia Pelplińskie” 2 (1971), s. 94.

¹¹⁰ J.C. Kretzschmer, *Geschichte und Beschreibung...*, dz. cyt., s. 150.

¹¹¹ Tamże.

¹¹² AAWO, AB B 100, k. 62–76.

¹¹³ J. de Prosperi, *Tractatus de territorio separato...*, dz. cyt., s. 184.

¹¹⁴ „ad 1mum Ecclae Parrochialis Olivensis, nulli subest Decanatu, quippe 13 comprehendit Villas, videlicet: Olivam, Schotlandiam, Saspam, Zoppotto, Glettriodiam, Brösen, Brentoviam, Wittstock, Striszam, Carlicoviam, Gienscoviam, Fahrwasser et Langfthur, cum Enclavis quae in Longitudine et Latitudine circum circa duobus distant Miliaribus, viciniore hujus Parochiae, scilicet Maternenis et Dischinensis, uno nonnisi distantis miliarium: quod attinet fluvios et rivulos, unicus tantummodo dat, qui raro tamen inendationem minat, qua additus ad Eccliam reddit difficilis”; AAWO, AB B 100, k. 63r.

¹¹⁵ „ad 2dum Personae Catholicae generatim 1850. Protestantess 800. et Mennonitas 60 ex his videlicet A Catholicis spatio 4 Annos. 20 Personae ad fidem Catholicam conversae sunt”; tamże.

roku opactwo oliwskie straciło je (z racji konfiskaty dóbr) na rzecz króla pruskiego. Klasztorowi pozostało tylko prawo proponowania duchownego na probostwo¹¹⁶. Odzwierciedlało to pruskie prawo krajowe. Kto miał nadzór nad świątynią, jej dotacjami i konserwacją, ten był jej patronem¹¹⁷. Dobra kościelne na podstawie Landrechtu znajdowały się pod nadzorem państwowym¹¹⁸. Parafia miała też własny cmentarz z ossuarium i miejscem do grzebania ciał dzieci nieochrzczonych¹¹⁹. Podobnie za cmentarz własny uważało go również pruskie prawo krajowe¹²⁰. Wśród współpracowników proboszcz i przeor konwentu Johannes Bluhm OCist, który obok łaciny i języka niemieckiego władał również językiem polskim¹²¹, wskazywał ks. wikariusza Petera Kriegera, pochodzącego z Lidzbarka Warmińskiego absolwenta książecego wyższego seminarium duchownego w Braniewie¹²², organistę Carla Christianna, zakrystiana Andreea Bystrama, a także dwóch wirykusów (wymaganych przez pruskie prawo krajowe¹²³): Carla Jakoba Wiedemanna oraz wspomnianego organistę¹²⁴. Do patrona kościoła należało zatrudnianie zakrystiana i innych potrzebnych w pracy parafialnej osób¹²⁵. Duchowni parafialni mieszkali w klasztorze¹²⁶.

¹¹⁶ „ad 4tum Patronus Ecclae principalis, cujus Festum semper Dominica sequenti celebratur, est S. Jacobus Apostolus, quod vero spectat Patronum Ecclae, olim fuerat Abbas cum Monasterio, post Bonorum Occupationem Anno 1772 factam, Ius Patronatus in Regem devolutum est, remanente ex Parte Monasterij Jure nonnisi Praesentationis”; tamże.

¹¹⁷ „§ 568. Derjenige, welchem die unmittelbare Aufsicht über eine Kirche, nebst der Sorge für deren Erhaltung und Vertheidigung obliegt, wird der Kirchenpatron genannt”; *Allgemeines Landrecht für die Preussischen Staaten*, dz. cyt., s. 100.

¹¹⁸ „§ 161. Das Kirchenvermögen steht unter der Oberaufsicht und Direction des Staats”; tamże, s. 50.

¹¹⁹ „ad 8um Caemeterium asserbis cinctum est benedictum, et clausum tenetur, ne animalibus pateat aditus, separatus locus extra Villam datur in Striesz, in quo pauperes plerumque tumulantur, ossuarium ex muro erectum, et tegutis cooptum, consistit in parte sinistra Ecclae; infantes sine baptismo decedentes, sepeliuntur in loco non sacro”; AAWO, AB B 100, k. 63v.

¹²⁰ „§ 183. Kirchhöfe, oder Gottesäcker und Begräbnißplätze, welche zu den einzelnen Kirchen gehören, sind der Regel nach das Eigenthum der Kirchengesellschaften”; *Allgemeines Landrecht für die Preussischen Staaten*, dz. cyt., s. 53.

¹²¹ AAWO, AB B 100, k. 64v.

¹²² Tamże, k. 66r.

¹²³ „§ 624. Bey einer jeden Pfarrkirche müssen wenigstens Zwey Vorsteher bestellt werden”; *Allgemeines Landrecht für die Preussischen Staaten*, dz. cyt., s. 107.

¹²⁴ „Vitrici Ecclae videlicet, Carolus Jacobus Wiedemann Doctor Medicinae, et Carolus Christmann Viri probati et conscientiosi. Anno 1826. juxta praescriptum in Rituali Romano coram Parocho in Eccla publice juramentum fidelitatis praestiterunt”; AAWO, AB B 100, k. 66vr.

¹²⁵ „§ 556. Küster, und andere dergleichen niedere Kirchenbediente, werden der Regel nach von dem Patron bestellt”; *Allgemeines Landrecht für die Preussischen Staaten*, dz. cyt., s. 99.

¹²⁶ AAWO, AB B 100, k. 64v i 66r.

Po 1 października 1831 roku protestanckie władze Królewskiej Rejencji w Gdańsku zarządziły przekazanie kościoła św. Jakuba dla utworzonej parafii protestanckiej, zaś katolicka parafia przejęła kościół poklasztorny Trójcy Świętej w Oliwie. Królewski przewodnik dworski w roku 1832 nadal wskazywał, że ksiązę biskup warmiński był opatem komendatoryjnym¹²⁷, zaś w Oliwie istniało opactwo *in commendam* bez funkcjonującego konwentu (niem. Komendatur-Abtei des Cisterzienser Klosters zu Oliva¹²⁸). Stan taki zachował się również w roku 1836¹²⁹.

8. Koniec istnienia opactwa terytorialnego oliwskiego

Ksiązę biskup warmiński Joseph von Hohenzollern-Hechingen zmarł 26 września 1836 roku i w ten sposób spełnił się warunek zniesienia opactwa terytorialnego w Oliwie i wcielenia go do diecezji chełmińskiej¹³⁰. Jak wynika z przeprowadzonych rozważań, konstytucja apostolska *De salute animarum* z 1821 roku nie włączyła terytorium opactwa oliwskiego do diecezji warmińskiej, a jedynie przewidywała definitywną inkorporację *Abbatia nullius Dioecesis* do diecezji chełmińskiej¹³¹. Poddanie władzy i prawu diecezji warmińskiej uczynił delegat apostolski swoimi dekretami wykonawczymi. Wiedział, że było to rozwiązanie tymczasowe i przygotowujące ludność wyznania katolickiego w Oliwie do duszpasterstwa prowadzonego przez duchowieństwo diecezjalne.

¹²⁷ *Handbuch über den königlich-preussischen Staat und Hof für das Jahr 1832*, Berlin [b.r.w.], s. 219.

¹²⁸ Tamże, s. 220.

¹²⁹ *Handbuch über den königlich-preussischen Staat und Hof für das Jahr 1836*, Berlin [b.r.w.], s. 220.

¹³⁰ J.C. Kretzschmer, *Geschichte und Beschreibung...*, dz. cyt., s. 54.

¹³¹ Odmienny pogląd wyraża A. Kopiczko, *Reorganizacja...*, dz. cyt., s. 78.

Aneks źródłowy

A) Dekret wykonawczy delegata apostolskiego do konstytucji *De salute animarum* wydany w Berlinie 18 grudnia 1821 r. i skierowany do przeora klasztoru opactwa oliwskiego, Archiwum Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie, AB II A 8, k. 40.

Josephus Princeps ab Hohenzollern miseratione divina et Sanctae Sesis apostolicae gratia Episcopus Varmiensis Abbas Olivensis etc.

Dilecto Nobis in Christo Reverendissimo¹³² Patri Joanni Bluhm Priori Monasterii S. Ord. Cisterciensis Olivae et Ecclesiae istius parochialis curato¹³³ salutem et Benedictionem episcopale.

Placuit beatissimo Patri collatis cum optimo Rege consiliis, novam ecclesiarum Regni Borussiae circumscriptionem facere, aliaque multa pro hac temporum conditione, qua utimur, maxime salutaria statuere, cujus rei testes litteras solemnes Romae dedit sub plumbo, XVII Cald. Augusti h. a, quarum exordium est

„De salute animarum”

Communicamus Tibi, Vir admodum reverende, harum litterarum transcriptum authenticum unum, cui addimus unum versionis germanicae exemplar. Volumus et mandamus, ut ritu solemni post missam conventualem Clero regulari Monasterii tui et proxima die dominica gregi parochiali Tibi commisso publicentur, quo valvis Ecclesiasticis affigenda sunt.

Cognosces harum litterarum argumento, beatissimum Patrem de apostolicae potestatis plenitudine Monasterium Abbatiae Olivensis suppressum iiliusque territorium

ex nunc pro tunc, videlicet, quando Abbatia ex Nostra persona quomodocumque vacaverit, dioecesi episcopalis ecclesiae Culmensis incorporatum declarasse. Vi juris igitur Nobis per dictas litteras apostolicas quaesiti ecclesiae et paroeciae Olivensis, ejusque regiminis, jurisdictionis et juris dioecesani fieri potest, his litteris apprehendimus, caeteras vero ecclesias Monasterio Abbatiae Olivensis adnexas jurisdictioni ecclesiasticae moderni Vicarii Apostolici dioeceseos Vladislaviensis, per Borussiam occidentalem subjectas relinquimus futuro Reverendissimo Episcopo Culmensi tradendas.

Mandamus porro, ut inventaria ambarum ecclesiarum, videlicet regularis et parochialis, Olivae existentium, nec non Monasterii ipsius exactissime de quo conscientiam Tuam gravamus statim per scribenda cures et Nobis hos indices tradas.

¹³² Wskazanie na rangę przeora jako *Ordinarius de jure singulari*.

¹³³ Wskazanie na urząd administratora parafii.

De facta publicatione et advaluatione Bullae supramemoratae relationem
expectamus.

Vale in Domino!

Dabamus Berloini die 18. Decembris MDCCCXXI

sig. Josephus

Episcopus et Abbas

Jussu excellentissimi et illustrissimi
viri Caroli L. B. de Stein ab Altenstein
ministri Regis, rebus ecclesiasticis,
scholasticis et medicinalibus
praefecti vidit et subscripsit
Berolini die 18. Decembris 1821¹³⁴

sig. Schmedding

sig. M. Fotscki

Can. Eccl. Catedl. Vic. in Spiri.

et Officialis Gerlis Varmiensis¹³⁵

---

¹³⁴ Wyrażenie zgody władzy świeckiej na akt prawny – *placetum regium*.

¹³⁵ Akceptacja dyspozycji prawnej przez wikariusza generalnego diecezji warmińskiej Martina Fotschki (1772–1835).

B) Dekret wykonawczy delegata apostolskiego do konstytucji *De salute animarum* wydany w Berlinie 18 grudnia 1821 r. skierowany do wikariusza apostolskiego w Gdańsku księdza Stanisława Kostki Rosońkiewicza (niem. Rossolkiewicz), Archiwum Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie, AB II A 8, k. 42.

Josephus Princeps ab Hohenzollern miseratione divina et Sanctae Sedis apostolicae Gratia Episcopus Varmiensis Abbas Olivensis etc.

Dilecto Nobis in Christo Admodum Reverendo Rossolkiewicz, Canonico, sacelli regii Gedans Rectori¹³⁶ et dioeceseos Vladislaviensis per Borussiam occidentalem Vicario apostolico salutem et benedictionem episcopalem!

Communicamus Tibi, Vir admodum reverende, copiam litterarum, quas hodie Nosmetipsi ad Reverendum P. Joannem Bluhm dedimus pro apprehensione possessionis ecclesiae et paroetiae Olivensis, quae per Bullam de circumscriptione ecclesiarum Regni Borussiae Romae XVII Cald. Augusti h. a. datam jurisdictioni et juri dioecetano Nostro subjectae declarantur, usquedum Abbatia Monasterii Olivensis ex persona Nostra quomodotumque vacaverit.

Mandamus igitur Tibi, vi auctoritatis Nobis commissae, ut omnia et singula documenta, ecclesiam et paroeciam Olivensem respicientia, ex Tua Cancellaria transuncta Cancellariae Nostrae in opportuna forma tradas.

Vale in Domino Jesu Christo!

Dabamus Berolini die 18. Decembris MDCCCXXI

sig. Josephus

Episcopus et Abbas

Jussu excellentissimi et illustrissimi
viri Caroli L. B. de Stein ab Altenstein
Ministri Regis, rebus ecclesiasticis,
scholasticis et medicinalibus
praefecti vidit et subscripsit
Berolini die 18. Decembris 1821

sig. Schmedding

sig. M. Fotscki

Can. Eccl. Catedl. Vic. in Spiri.

et Officialis Gerlis Varmiensis

¹³⁶ Wikariusz apostolski w Gdańsku miał siedzibę przy kaplicy królewskiej.

Bibliografia

Źródła

- Allgemeines Landrecht für die Preussischen Staaten*, t. 4, Berlin 1821.
- Corpus Iuris Canonici*, red. E. Richter, E. Friedberg, wyd. II lipskie, przedruk Graz 1959.
- Corpus iuris ecclesiastici catholicorum hodierni quod per Germaniam obtinet academicum*, red. C.E. Weiss, Giessen 1833.
- Dekret wykonawczy delegata apostolskiego do konstytucji *De salute animarum* wydany w Berlinie 18 grudnia 1821 r. i skierowany do przeora klasztoru opactwa oliwskiego, Archiwum Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie, AB II A 8, k. 40.
- Dekret wykonawczy delegata apostolskiego do konstytucji *De salute animarum* wydany w Berlinie 18 grudnia 1821 r. skierowany do wikariusza apostolskiego w Gdańsku księdza Stanisława Kostki Rosołekiewicza (niem. Rossolkiewicz), Archiwum Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie, AB II A 8, k. 42.
- Dekret wykonawczy delegata apostolskiego z 17 września 1821 r. skierowany do administratora diecezji chełmińskiej, Archiwum Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie, AB II A 8, k. 21.
- Inwentarz parafii św. Jakuba w Oliwie, Archiwum Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie, AB B 215, karty nienumerowane.
- Konstytucja apostolska *De salute animarum* z 1821 r., w: *Bullarii Romani continuatio*, red. R. Segreti, t. XV, Romae 1833, s. 403–415.
- Konstytucja apostolska *De salute animarum* z 1821 r., w: *Gesetz-Sammlung für die Königlichen Preussischen Staaten 1821*, Berlin [b.r.w.], s. 114–152.
- Monumenta historica Dioeceseos Wladislaviensis VII*, Włocławek 1887.
- Pismo wikariusza generalnego z Monastyru w Westfalii Jodocusa Zurmühlen z 17 grudnia 1821 r. do delegata apostolskiego, Archiwum Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie, AB II A 8, k. 39.
- Statuta capituli ecclesiae collegiatae Aquisgranensis Beatae Mariae Virginis. Quibus accedunt ea diplomata, quae ad institutionem capituli a. 1825 spectant*, Aachen 1881. Wizytacja parafii oliwskiej w 1831 r., Archiwum Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie, AB B 100, k. 62–76.

Literatura

- Acta Borussica, Neue Folge, I. Reihe, Die Protokolle des Preussischen Statsministeriums 1817 – 1934/38*, red. J. Kocka, W. Neugebauer, Hildesheim–Zuerich–New York 2001.
- Bazydło J., *Hohenzollern (Hechingen) Joseph Wilhelm bp*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 1117.
- Berardi C.S., *Commentaria in jus ecclesiasticum universum*, t. 1, Taurini 1780.
- Bierzanek R., Symonides J., *Prawo międzynarodowe publiczne*, wyd. 4, Warszawa 1995.
- Bogdanowicz S., *Kaplica Królewska w Gdańsku*, Gdańsk 1992.

- Brzozecki S., Oliwa, *dzieje*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 14, Lublin 2010, kol. 531–532.
- Daniluk M., Leszczyński Z., *Cystersi w Polsce*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 3, Lublin 1985, kol. 726–734.
- Daniluk M., *Komenda*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 9, Lublin 2002, kol. 438–439.
- Die katholische Kirche Preussens: eine Bestätigung der Beiträge zur Kirchen-Geschichte des neunzehnten Jahrhunderts*, Neuburg a. d. D. 1838.
- Directorium divini officii ecclesiae et dioecesis Varmiensis iuxta Rubr. Gen. Brev. et Missal. Rom. atque decreta Sacr. Rit. Congr. iussu et auctoritate Celsissimi ac Reverendiss. Principis Josephi de Hohenzollern, Dei et Apostolic. Sed. grat. Princ. Episcop. Varm. etc. ad a. 1825 editum*, Brunsbergae [b.r.w.], *Elenchus Cleri Doecesis Varmiensis*, karty nienumerowane.
- Directorium divini officii ecclesiae et dioecesis Varmiensis iuxta Rubr. Gen. Brev. et Missal. Rom. atque decreta Sacr. Rit. Congr. iussu et auctoritate Celsissimi ac Reverendiss. Principis Josephi de Hohenzollern, Dei et Apostolic. Sed. grat. Princ. Episcop. Varm. etc. ad a. 1830 editum*, Brunsbergae [b.r.w.], *Elenchus Cleri Doecesis Varmiensis*, karty nienumerowane.
- Directorium divini officii ecclesiae et dioecesis Varmiensis iuxta Rubr. Gen. Brev. et Missal. Rom. atque decreta Sacr. Rit. Congr. iussu et auctoritate Celsissimi ac Reverendiss. Principis Josephi de Hohenzollern, Dei et Apostolic. Sed. grat. Princ. Episcop. Varm. etc. ad a. 1833 editum*, Brunsbergae [b.r.w.], *Elenchus Cleri Doecesis Varmiensis*, karty nienumerowane.
- Directorium divini officii ecclesiae et dioecesis Varmiensis iuxta Rubr. Gen. Brev. et Missal. Rom. atque decreta Sacr. Rit. Congr. iussu et auctoritate Celsissimi ac Reverendiss. Principis Josephi de Hohenzollern, Dei et Apostolic. Sed. grat. Princ. Episcop. Varm. etc. ad a. 1836 editum*, Brunsbergae [b.r.w.], *Elenchus Cleri Doecesis Varmiensis*, karty nienumerowane.
- Eichhorn A., *Geschichte der ermländischen Bischofswahlen*, „Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands” 4 (1869), s. 551–636.
- Eichhorn A., *Die Ausführung der Bulle „De salute animarum” in den einzelnen Diözesen des Preussischen Staates durch den Fürstbischof von Ermland, Prinz Joseph von Hohenzollern*, „Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands” 5 (1874), s. 1–130.
- Fąka M., *Unia personalna Gniezno–Poznań w świetle źródeł prawno-historycznych*, „Prawo Kanoniczne” 24 (1981), s. 189–236.
- Grochowski L., *Kryzys i reorganizacja archidiecezji gnieźnieńskiej w latach 1793–1833*, „Nasza Przeszłość” 24 (1966), s. 203–241.
- Handbuch über den königlich-preussischen Staat und Hof für das Jahr 1818*, Berlin [b.r.w.].
- Handbuch über den Königlich-Preussischen Hof und Staat für das Jahr 1821*, Berlin [b.r.w.].
- Handbuch über den königlich-preussischen Staat und Hof für das Jahr 1832*, Berlin [b.r.w.].
- Handbuch über den Königlich Preussischen Hof und Staat 1835*, Berlin [b.r.w.].
- Handbuch über den königlich-preussischen Staat und Hof für das Jahr 1836*, Berlin [b.r.w.].

- Hassel G., *Vollständige und neueste Erdbeschreibung der Preußischen Monarchie und des Freistaates Krakau*, Weimar 1819.
- Iwicki Z., *Konwent oliwski (1186–1831). Leksykon biograficzny i nie tylko*, współpr. M. Babnis, Gdańsk–Pelplin 2010.
- Joseph von Hohenzollern, Fürstbischof von Ermland. *Briefe und Tagebücher*, red. F. Hipler (MHW VII, Bibliotheca Warmiensis oder Literaturgeschichte des Bisthums Ermland 3), Braunsberg 1883.
- Józefczyk M., *Translacja bulli De salute animarum i dokumentów korygujących granice diecezji warmińskiej w 1861 i 1922 r.*, „Studia Elbląskie” 18 (2017), s. 9–35.
- Kobielus S., *Klasztor w chrześcijaństwie na Zachodzie*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 9, Lublin 2002, kol. 72–76.
- Kopiczko A., *Duchowieństwo diecezji warmińskiej w latach 1525–1821, cz. 2: Słownik*, Olsztyn 2000.
- Kopiczko A., *Reorganizacja Kościoła katolickiego w Prusach na podstawie bulli „De salute animarum”*, w: *Kościół w Polsce. Dzieje i kultura*, red. J. Walkusz, t. 12, Lublin 2013.
- Kościelak S., *Dzieje wyznaniowe Prus Królewskich w XVI–XVIII w.*, w: *Prusy Królewskie: społeczeństwo, kultura, gospodarka 1454–1772, szkice z dziejów*, red. E. Kizik, Gdańsk 2012.
- Kościelak S., *Jezuici w Gdańsku od drugiej połowy XVI do końca XVIII wieku*, Gdańsk–Kraków 2003.
- Kretzschmer J.C., *Geschichte und Beschreibung der Klöster in Pommerellen. Heft 1. Die Cisterzienser – Abtei Oliva*, Danzig 1847.
- Marradio A.T. de., *De jure abbatum et praelatorum tam regularium quam saecularium Episcopis inferiorum*, t. 1, Romae 1630.
- Kujawski W., *Następstwa rozbiorów Polski w diecezji włocławskiej*, „Studia Włocławskie” 12 (2009), s. 173–182.
- Kujawski W., *Parafie diecezji włocławskiej. Archidiakoniat pomorski*, Włocławek 2015.
- Lesiński B., Rozwadowski W., *Historia prawa*, wyd. IV, Warszawa–Poznań 1985.
- Mańkowski A., *Praląci i kanonicy chełmińscy od założenia kapituły do naszych czasów*, „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu” 34 (1927), s. 285–424.
- Obłąk J., *Wykaz polskich druków na Warmii za lata 1800–1939*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1 (1957), s. 50–61.
- Obłąk J., Kopiczko A., *Historia Diecezji i Archidiecezji Warmińskiej*, Olsztyn 2010.
- Ornatek A.S., *Biskup Joseph von Hohenzollern (1776–1836) i wyższe seminaria duchowne w Królestwie Pruskim*, w: *Cor Dioecesis 450 lat Warmińskiego Seminarium Duchownego „Hosianum” (1565–2015)*, red. A. Kopiczko, P. Rabczyński, Olsztyn 2015, s. 255–270.
- Ornatek A.S., *Wpływ pruskiego prawa krajowego na powstanie i realizację konstytucji apostołskiej Piusa VI Saep̄e factum est z 17 marca 1799 r.*, „Studia Redemptorystowskie” 14 (2016), s. 481–494.
- Ornatek A.S., *O niemieckim Warmiaku bp. Geritzu*, „Debata – miesięcznik regionalny” 2017, nr 2 (113), s. 26–28.

- Panske P., *Personalien der Mitglieder des Culmer Domkapitels seit der Verlegung des Bischofssitzes nach Pelplin (3. August 1824)*, „Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands” 25 (1933), s. 187–224.
- Piszcz E., *Polityka kasacyjna władz pruskich wobec klasztorów diecezji chełmińskiej*, „Studia Pelplińskie” 2 (1971), s. 89–116.
- Poschmann B., *Hohenzollern, Joseph Prinz von (1776–1836)*, w: *Die Bischöfe der deutschsprachigen Länder 1785/1803 bis 1945. Ein biographisches Lexikon*, red. E. Gatz, Berlin 1983, s. 326–329.
- Prokop K., *Sakry i sukcesja święceń biskupich pasterzy diecezji oraz metropolii warmińskiej w dwóch ostatnich stuleciach*, „Studia Warmińskie” 47 (2010), s. 143–168.
- Prosperi J. de, *Tractatus de territorio separato cum qualitate nullius seu de jurisdictione locali in spiritualibus*, Romae 1712.
- Samurski R., *Die Personalverzeichnisse der Diözese Ermland*, „Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands” 27 (1939), s. 367–385.
- Sitarz M., *Opactwo terytorialne*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 14, Lublin 2010, kol. 604–605.
- Szorc A., *Dzieje diecezji warmińskiej (1243–1991)*, Olsztyn 1991.
- Thomas A., *Verwaltung des rechtsrheinischen Bistums Trier 1802–1821*, w: *Römische Kurie. Kirchliche Finanzen. Vatikanisches Archiv. Studien zu Ehren von Hermann Hoberg* (Miscellanea Historiae Pontificiae 46), red. E. Gatz, Roma 1979, s. 913–980.
- Warmiński J., *Hommer Joseph*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 1184–1185.
- Warmiński J., *Klemens Wacław*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 9, Lublin 2002, kol. 119–120.
- Wytrwał T., *Opat komendatoryjny*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 14, Lublin 2010, kol. 613.

Streszczenie

Opactwo terytorialne cystersów w Oliwie koło Gdańska w świetle konstytucji apostolskiej *De salute animarum* z 16 lipca 1821 roku

Artykuł przedstawia realizację dyspozycji papieża Piusa VII z konstytucji apostolskiej *De salute animarum* z 16 lipca 1821 roku, która utworzyła odrębne terytorium dla opactwa oo. cystersów w Oliwie koło Gdańska z terenu wikariatu apostolskiego w Gdańsku (wcześniej dawnego archidiaconatu pomorskiego z diecezji kujawsko-pomorskiej). Ta papieska dyspozycja jest rozumiana jako dokument wskazujący na status opactwa terytorialnego w tym miejscu (*Abbatia nullius Dioecesis*). Opat komendatoryjny oliwski (który zachowywał swoją główną rezydencję oraz beneficjum) i książe biskup warmiński Joseph von Hohenzollern-Hechingen jako delegat papieski do spraw realizacji tej konstytucji w Królestwie Pruskim wydanymi przez siebie dekretemi wykonawczymi z Berlina z 18 grudnia 1821 roku określił granice *territorium separatum* jako obszar parafii pw. św. Jakuba w Oliwie i poddał je prawu i jurysdykcji diecezji warmińskiej. Reszta parafii, którymi dotąd opiekowali się duszpastersko cystersi z klasztoru oliwskiego, pozostała na podstawie wspomnianych dekreto-ów wykonawczych w jurysdykcji wikariusza apostolskiego w Gdańsku ks. kan. Stanisława Kostki Rosońkiewicza (niem. Rossolkiewicz) do 3 sierpnia 1824, kiedy nowy biskup diecezji chełmińskiej Ignatius Stanislaus Matthy został wprowadzony na swój urząd. Parafia w Oliwie wewnątrz diecezji warmińskiej pozostała bez przynależności do któregośkolwiek dekanatu, a po śmierci ostatniego przeora cystersów ks. Johannes Bluhma, który piastował urząd proboszcza, była zarządzana przez księży diecezjalnych. Z polecenia księcia biskupa warmińskiego jesienią 1831 roku miała miejsce generalna wizytacja parafii św. Jakuba, którą przeprowadził jego delegat. Zgodnie ze wspomnianą konstytucją apostolską, w przypadku zawakowania urzędu opata terytorium opactwa oliwskiego miało zostać uznane za zniesione, a jego obszar miał być włączony do diecezji chełmińskiej. Wraz ze śmiercią Josepha von Hohenzollerna-Hechingena 26 sierpnia 1836 roku terytorium opactwa zostało kanonicznie zniesione mocą papieskiej dyspozycji z konstytucji apostolskiej *De salute animarum*, jednakże władza państwa pruskiego zlikwidowała klasztor cystersów już 1 października 1831 roku.

Artykuł zawiera testy źródłowe dekreto-ów wykonawczych delegata apostolskiego z 18 grudnia 1821 roku, pochodzące z Archiwum Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie, w których zostało zdefiniowane *territorium separatum* opactwa oliwskiego.

Summary

Cistercian territorial abbey in Oliwa near Gdańsk in according to the apostolic constitution *De salute animarum* of 16 July 1821

The article explains the implementation of a disposition of Pope Pius VII from the apostolic constitution *De salute animarum* of 16 July 1821, by which was designated a separate territory for the monastery of the Cistercian abbey at Oliwa near Gdańsk, from the territory of the Apostolic Vicariate in Gdańsk (previously the former *Archidiaconatus Pomeraniae* of the Diocese of Kujavien-Pommerellen). Such a papal disposition is understood as a document to indicate the status of a territorial Abbey in that place (*Abbatia nullius Dioecesis*). The commendatory abbot of Oliwa (who exercised his main residence and benefice) and prince-bishop of Warmia Joseph of Hohenzollern-Hechingen, as papal delegate for the implementation of the above constitution in

the Kingdom of Prussia by his executive decrees of 18 December 1821 from Berlin has defined the *territorium separatum* as the territory of St. James Parish in Oliva and placed it under the law and jurisdiction of the bishopric of Warmia. The rest of the parishes that have still supported through the Cistercian fathers from the monastery in Oliva, are remained according of above-mentioned executive decrees under the jurisdiction of the apostolic vicar in Gdańsk, canon Stanisław Kostka Rosońkiewicz (ger. Rossolkiewicz), until 3 August 1824, when the new bishop of Kulm Ignatius Stanislaus Matthy was introduced in his office. The Parish of Oliva within the Diocese of Warmia remained deanery-free and after the death of the last Cistercian prior Johannes Bluhm, OCist, who held the parish office there, was administered by the diocesan priests. In the name of the prince-bishop of Warmia in the autumn of 1831 took place a general visitation of St. James Parish, which carried out a delegate. According to the above constitution, as in the case of vacancy of the abbot office, the territorial Abbey in Oliva will be declared abolished and its territory will be incorporated into the Diocese of Kulm. By the death of Joseph of Hohenzollern-Hechingen on 26 September 1836, the territory Abbey was canonically abolished by virtue of the papal disposition from the apostolic constitution *De salute animarum*, however the Prussian state authority has liquidated the Cistercian monastery as early as 1 October 1831.

The article contains the source texts from the executive decrees of the apostolic delegate of 18 December 1821, which defined the *territorium separatum* for the Abbey in Oliva and which come from the archives of the Archdiocese of Warmia in Olsztyn.